

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA AYDIN İNCİR MÜSTAHSİLLERİ KOOPERATİFİNİN DURUMU

Özlem YILDIRIR

"Aydın Kooperatif İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi "İkinci Meşrutiyet döneminin "Kooperasyon" ve "Milli İktisat" politikalarının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. İttihat ve Terakki'nin Aydın Örgütü öncülüğünde kurulan şirket, ihraç ürünleri piyasasındaki koşullara bir tepki biçiminde, incir üreticilerini yabancı ve azınlık tüccara karşı korumak, onlar karşısındaki durumu güçlendirmek amacını taşıyordu¹. Birinci Dünya Şavaşı boyunca da faaliyetini sürdürdü. Ancak, savaş sonrası Osmanlı Devleti'nin imzalamış olduğu ateşkes hükümlerine dayanılarak, Türkiye'nin en verimli tarımsal alanlarının bulunduğu Batı Anadolu topraklarının Yunan işgaline uğraması kooperatifi de olumsuz yönde etkiledi. Kooperatif Yunan işgaliyle birlikte hayli zor günler yaşamış olmakla beraber, ilk işgal yılında elinde bulunan malları pek olumsuz koşullar altında tasfiye etmek zorunda kalmış ve 1919 yılı zararlarını 1918 yılı kârlarıyla kapatma yoluna gitmiştir.

İç satış tahvilleri, Yunan mahkemesi kararıyla rehin olarak "Yunan Milli Bankası" na alınan Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi işgal boyunca dört yıl faaliyetlerine ara verip, sıkıntılı günler geçirmiş olmasına karşın, diğer şirketlerin uğradığı zararlardan daha az bir zararla atlatmıştır.

İşgal boyunca kooperatif çalışanları madur olmaksızın ücretlerini alabilmişlerdir. Ayrıca Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın başarıyla sonuçlandırılmasının ardından şirketin 1918-1922 yılları Genel Kurul toplantısının 1 Haziran 1923 tarihinde yapılmış olması ve ortakların kooperatif üyeliklerini sürdürmüş olmaları, kooperatifçiliğe olan bağlılıklarının en büyük göstergesiydi. İşgalden sonra emval-i metruke incirlerinin komisyon karşılığı satışını yürüten incir kooperatifi, ortaklarına bu yolla 4525 lira 72 kuruşluk bir gelir sağlamıştı.² 226 lira 28 kuruş da idare meclisi azasına ayrılmıştır. Şirket, geçirdiği birçok

1 Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)* Ankara 1982, s. 225.

2 Aydın Kooperatif İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi Heyeti Umumiye Matbaası, *Meclis İdare Raporu, Kontrol Memurunun Raporu, Bîhâişo ve Mîzân-ı Umumi*, (1334-1338), İzmir, 1339.

felakete ve buhranlara rağmen diğer şirketlerle kıyas edilmeyecek derecede varlık göstermiş ve en kuvvetli olduğu zamanlardaki gibi faaliyetlerini devam ettirmiştir. Borçlarla ilgili ise şu açıklamalar yapılabilmektedir. Amsterdam Bankasından alınan avans ile İtibar-i Milli Bankasına olan borç kapatılarak, Anadolu Bankasında tutulan özel kasada saklanmış ve Yunan Milli Bankasına verilmiştir. Yüz bin liralık tahviller de şirkete yetmiş sekiz bin liraya kalmıştı. 1922-23 yıllarının bilançosunda dört bin beş yüz yirmi beş lira yetmiş altı kuruş gelir sağlanmıştı. Yüzde beşi olan 226 lira 28 kuruş idare meclis azasına, yüzde bir olan 35 lira kontrol heyetine, yüzde dördü olan 181 lira memur idaresine ve 4000 kûsur lira da ihtiyat akçesine geçirilmek üzere emanete kaydedilmiştir. Ayrıca, 452 lira 28 kuruş da ihtiyac akçesine verilmiştir.³

Aydın Kooperatif İncir Muhtasilleri Anonim Şirketi, sermaye ve sermayedarlarla mücadele etmek için kurulan bir şirkettir. Yardımlaşma şirketi olarak kurulan bu şirket, her sene kârını arttırmaktadır. Fakat, mütarekeye girildiğinde Avrupa piyasalarıyla da ilişkiye girildiğinde zararlara uğramış ve elinde de bazı mallar kalmıştır. Şirketin, zararlara uğradığı halde durumu oldukça iyi gözükmektedir. Şirket, işgal senelerinde gerekli durumlarda faaliyetlerine ara vermiştir. İncirlerin satışı konusunda idare meclisi üyelerinden Kâzım ve İzzet Beylerin katkıları büyük olmuştur. İncirlerin sevk edilmesiyle ilgili olarak Amsterdam, Triyeste ve Mısır piyasalarıyla ilişkide bulunmuş ve bunun sonucunda da Amsterdam Bankasına 34 bin 374 lira borçlu kalmıştır.⁴

Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın kazanılmasından sonra kurulan Cumhuriyetin, ulusun yaşadığı sıkıntılara bir çözüm bulup, uygar ve bağımsız bir toplum olarak yaşam sürmesini sağlama yolundaki girişimlerinin önemli bir bölümü ekonomiye ve ülke ekonomisinin tarımsal bir yapıda olmasından dolayı, tarıma ve köylüye yöneliktir. 1920 lerin başında Türkiye'nin tarım sektörü, yaklaşık olarak çalışan nüfusun % 80'ini oluşturuyordu.⁵ Ancak çoğunluğunu düşük üretim ve gelir düzeylerindeki insanların oluşturduğu bu köylü aileleri arasındaki dayanışma ve işbirliği ilişkilerinin oldukça zayıf oluşu bir yana üretim ve verimlilik düzeyleri de düşüktü. Binbir güçlükle yetiştirdiği ürün birkaç yabancı şirket ve bunlara hizmet eden bir tüccar-tefecî ağı ile sömürülmekte idi ve kendisini bunlara karşı koruyacak kredi ve pazarlama örgütlerinden de yoksundu. Böyle bir durumun sosyo ekonomik sorunların yanısıra siya-

sal sorunlara da neden olabileceğini gören Kemalist kadro, bu sektörde doğabilecek kay-

3 Aynı yerde.

4 Aynı yerde.

5 Yahya Sezai Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, (1923-1950), Ankara 1986, s. 286.

nak israfına engel olarak, son derece sınırlı olanı birleştirmek suretiyle, hem daha verimli hale getirmek, hem de çiftçilerin piyasadaki olumsuzluklara karşı direnme gücünü arttıracak bir çözüm yolu olarak "Kooperatifçilik" üzerinde durmuştur.

1922 yılında daha cumhuriyet ilân edilmeden önce T.B.M.M'ne sunulan bir raporda, köylülerin özel mülkiyet ve bağımsız işletmeciliği saklı tutacak üretim kooperatiflerinde örgütlenmesi önerilmekteydi.⁶ Kooperatifçiliğin, Türk tarımı ve köylüsü için bir kurtuluş yolu olduğu düşüncesi, Bağımsızlık Savaşının kazanılmasından çok kısa bir süre sonra kurulan, yeni devletin ekonomik yapısını ve geleceğini belirtecek olan kararların alınmasına yönelik olarak toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde (17 Şubat- 4 Mart 1923) de ele alınmıştır. Türkiye'nin ekonomik geleceği ile ilgili önemli kararların alındığı bu kongrenin Tariş Tarihi açısından önem taşıyan diğer bir yönü de "Aydın Kooperatif İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi" Reisi Kâzım Nuri (Çörüş)'nin Aydın çiftçilerinin temsilcisi olarak yer almış olmasıydı.⁷

Türk Kooperatifçilik Hareketi içerisinde kooperatifçiliğin yasal temellere dayanandırılması konusundaki ilk önemli adım, T.B.M.M'nin açılışından çok kısa bir süre sonra, 77 maddelik "Kooperatif Şirketler Kanun Lâyiha" sının çıkarılmasıdır. Bunu kooperatifçiliği yayarak, teşvik etme amacıyla İktisat Vekâleti bütçesinden yardım yapılmasını ve Ziraat Bankası'nca kredi verilmesini içeren 1923 yılında çıkarılan "İstihsal Alım Satım Ortaklık Kooperatifleri Nizamnamesi" izlemiştir. Bu nizamname ile birlikte, Ege, Marmara ve Trakya'da bir takım kooperatifler kurulmuş olmakla beraber, gelişme olanağı bulamamışlardı. 21 Nisan 1924 tarihinde 498 sayılı "İtibâr-ı Zirai Birlikleri Kanunu" çıkarıldı. Ancak, bu kanunun önemi yeterince anlaşılamadı ve yöneticilerden gereken ilgiyi göremedi. Bu yüzden kendisinden beklenen sonuçların alınması mümkün olmadı. Bu konunun önemi yeterince anlaşılamadı.⁸ 1923 yılı sonu ile 1924 yılı başlarında Aydın bölgesi incirciliğinin içinde bulunduğu sorun, üreticilere büyük sıkıntılar yaşatmıştır. Kooperatif, işgalden hemen sonra Germencik'te 1918-1922 yıllarına ait genel kurulunu toplayarak yönetim kurulu üyelerinin yerine yenilerini seçmiş olmasına rağmen bir buçuk iki yıla yakın bir süre üreticilerin kendisinden beklediği etkinliği gösterememiştir.⁹ İncir piyasası üreticileri, ortadan kaldırmak isteyenlerin elinde kal-

6 Tezel, a.g.e., s. 318-319.

7 Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923- İzmir (Haberler, Belgeler, Yorumlar)*, Ankara 1981, s. 193.

8 Ayrıntılı bilgi için bakınız : Özlem Yıldırım "İtibâr-ı Zirai Birlikleri Kanunu ve Aydın İncir Müstahsilleri Kooperatifinin Yeniden Canlanması" *Tariş Tarihi*, İzmir 1993, s. 69-73 Yusuf Saim Atasagun, *Türkiye'de Zirai Kredi Kooperatifleri (1929-1939)*, İstanbul, 1940, s. 12-13 Nurettin Hazar, *Kooperatifçilik Tarihi*, s. 460-463.

9 *Anadolu*, 23 Temmuz 1340 (1924)

miş ve piyasaya fazla miktarda mal sürülmesi yüzünden fiyatlarda sürekli bir düşüş yaşanmıştır. Üreticiler, fiyatların daha fazla düşürülmesine izin vermemek için gerekirse incirlerini satmamaya ve ellerinde çürütmeye karar vermişlerdir.¹⁰ İzmir'de bu dönemde incir üzerine çalışan Fig Pakers, Mösyö Jir ve Baladur ticarethanelerinin de aralarında bulunduğu başlıca beş ticarethane, 12 kadar ihracatçı ve 40 kadar da komisyoncu vardır. Üreticilerin zarara uğramalarının en önemli nedeni, ürünlerini ele başılar vasıtasıyla göndermek zorunda kalmaları, malların toptan satılma usülleri arasında döndürülen dolaplar ve incir piyasasının genellikle yabancıların tekelinde olmasından kaynaklanıyordu.¹¹ İncirlerin pazarlandığı en önemli iki alıcı ülke olan Amerika ve İngiltere'de Türk incirleri aleyhinde başlatılan olumsuz propogandalar da incirleri olumsuz yönde etkilemiştir.¹²

Üreticiyi zarara uğratan nedenlerden bir tanesi de ürünlerini elebaşılar aracılığıyla göndermek zorunda kalmalarından ve incir piyasasının genellikle yabancıların tekelinde olmasından kaynaklanıyordu.¹³ Sorunlar üzümçüleri de aynı oranda etkilemekteydi. Ahenk gazetesindeki bir yazıda, incir, üzüm ve tütüncülerin sıkıntılarının çözüm yolunun, "mecburi kooperatifler" kurmak olacağı belirtiliyordu.¹⁴

1923 yılı başlarında kooperatifin sorunları tartışıldıktan sonra çözüm olarak, elde bulunan incirlerin Avrupa ve Amerika pazarlarında bir Alman şirketi aracılığıyla satılmasına karar verildi. Fakat, Alman şirketi, 1924 yılından sonra elindeki incirleri satmaya karar vermiş ve kooperatifle olan ilişkilerini kesmiştir. Kooperatif, bu dönemdeki çalışmalarında başarı gösterememekteydi. Üretici olmayan kimselerin yönetiminde olması içten içe yıpranmasına sebep oluyordu. Tek yöntem olarak da üreticilerin kooperatif yönetimini ele almaları düşünülüyordu.¹⁵

İncirciliğin içinde bulunduğu buhrana çözüm olarak, incircilikte yaşanan sorunları ele alacak bir kongrenin toplanması ve incircilerin "Umum İncirciler Birliği" şeklinde bir şirket çatısı altında toplanmaları isteniyordu. Üreticilerden alınan paralar, büyük zararlara sebep oluyordu. Bu durumlar yüzünden, incir üreticilerinde hareketlenme başlamıştı. Kooperatifin tekrar canlanmasına 11 Mart 1925 tarihinde karar verilmişti.¹⁶

10. *Ziraat ve Ticaret*, 17 Şubat 1924, 9 Eylül 1340 (1924), s. 367.

11. "İncir Piyasası", *Ziraat ve Ticaret*, 9 Eylül 1340 (1924), s. 368.

12. "İncirlerimiz Hakkında Propaganda", *Meslek*, 26 Mayıs 1925

13. "İncir Piyasası", *Ziraat ve Ticaret*, s. 368.

14. "Mecburi Kooperatifler", *Ahenk* 20 Kanunvevel 1339, (1923)

15. Özlem Yıldırım, "İzmir'de Kooperatifçilik (1923-1950)" [yayınlanmamış yüksek lisans tezi] D.E.Ü., Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1994, s. 51.

16. *Adı geçen tez*, s. 52.

Tekrar canlanması için sermaye gerekmekteydi. Aşar masrafı fazlasından alınmış olan paraların payları Aydın Bankasına yatırılmış ve böylece sermaye sağlanmıştı. İncir-ciliğin geliştirilmesi için gerekli olan önlemleri içine alan bir rapor hazırlanmıştır. Ziraat Vekâleti tarafından hazırlanan bu raporda, tüccarların üreticiye daha iyi davranmaları üzerinde durulmuştur. Çiftçinin kazancına da saygılı olunması gerektiği belirtilmiştir. Daha önceki yıllarda alınan incir oranında taksit ödeyecek olan tüccarlar da üye olma hakkına sahip olacaklardı. Yönetim kurulunda üyeler dışında iki tüccar ve bir de resmi ziraat memuru yer alacaktı.¹⁷

Ziraat Vekaletinin raporundan başka, Aydın'lı Nizami Bey, Meslek gazetesinde incir, pamuk, tütün, zeytin, üzüm gibi ürünlerin durumlarının değerlendirilmesini yapmıştır. Üreticinin sorunlarını ortadan kaldırmak için tek çözüm zirai birlikler ve kooperatifler kurmaktır. Kooperatif bankaları iyi bir şekilde işlemeliydi. Kooperatifler de sağlam temeller üzerinde olmalıydı.¹⁸ Hükümet de, köylüyü rahatlatmak için "aşar" ı kaldırmıştır. Aydın İncir Müstahsilleri Kooperatifi de yeniden çalışmaya başlamıştı. İlk kurulduğu zaman da başında bulunanlar Kazım Nuri, Nazmi Topçuoğlu, Sarızade Ahmet Necip Beyzade, İbrahim Bey, Hacı Şerif, Canbazzade Necip, Ömerbeyliden Mustafa Efendi yine hazır olmuşlardı. Aydın İncir Müstahsilleri Kooperatifi, 21-25 Mayıs 1925 tarihleri arasında Reşadiye (Ortaklar), Germencik, Erbeyli, Köşk ve Karapınar(İncirliova)'da faaliyete geçmiştir. Yüz yetmiş ortak, dört bin iki yüz altmış yedi lira sermaye ile işe başlamış ve otuz altı bin beş yüz doksan üç lira on altı kuruş kâr elde etmiştir.¹⁹

1928 yıllarında bir Amerikan heyeti Aydın'a gelmiş ve kooperatifte incelemelerde bulunmuştur. 1929 yılında yaşanan buhran sırasında kooperatif faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu yıllarda ortaklara 209.000 lira dağıtılmış ve incir alımlarına girilerek, incir fiyatlarının düşmesine engel olunmuştur.

İncirin fiyatı düştüğünde ortaklara kilo başına 12.3 kuruş ödenmiştir. Kooperatif 1932 yılı sonlarında incir rekoltesinin % 40'ını ihraç edebilecek bir duruma gelmiştir.²⁰ Kooperatifin canlanmasından 1933 tarihine gelinceye kadarki süre içerisinde kooperatifçilik iyi bir durumdaydı. Tablolardaki sonuçlardan anlaşılmaktadır.²¹ Kooperatifin daha da genişlemesinden dolayı, "Kooperatifler İttihadı" oluşturmak gerekliydi. 1927 yı-

17 "İncir Mahsulünün İnkısaflı İçin ; Ziraat Vekaletinin Mühim Bir Raporu", *Anadolu*, 19 Mart 1926, *Adı Geçen Tez*, s. 53.

18 "Aydınlı Nizami Beyle Bir Mülakat", *Meslek*, 27 Kanunusani 1925, *Adı Geçen Tez*, s. 54.

19 Özlem Yıldırım "İtibarı Zirai Birlikleri Kanunu ve Aydın İncir Müstahsilleri Kooperatifinin Yeniden Canlanması" *Tarih Tarihi*, İzmir-1993, s. 76, *Adı Geçen Tez*, s. 55.

20 Tekelli-İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, Ankara 1982, s. 125.

21 *Aydın Zirai Satış Kooperatifleri İttihadını 1.3.1937 tarihinde inikat eden fevkalade umumi heyetine sunulan rapor*, İzmir, 1937, s. 5-6.

İndan itibaren kurulan depolar, incirlerin ortaklar elinden alınmalarını sağlamıştır. Tüccarlar zarar ettiklerinde bile, kooperatif kâr elde etmiştir. Ayrıca ortakların sayılarında da her sene artış olmaktadır. Muhittin Birgen, 1927-28 yıllarında idare meclisinin sunmuş olduğu raporda, bazı açıklamalarda bulunmuştur. Düzenlenen bilançoda ödenmiş hisse sermaye 50.000 lirayı geçecek ve ihtiyat sermayede 200.000'ni bulacaktır. Ödediği faizler, % 10 ve en fazla da % 12 olmaktadır. Ortaklığa girip çıkmak ancak incir müstahsili olmak ya da bu özelliği kaybetmekle açıklanmaktadır. İzmir'deki incir ihracatçılarıyla mücadeleye girişmek gerekli olmuştu. Kooperatifin maliye, Ziraat Bankası ve belediyeler tarafından korunmasını sağlayacak kanunlar çıkarılmalıydı. Aydın İncir Müstahsilleri Kooperatifi, birarada olmanın, birliklere doğru yönelmenin, menfaatler uğruna hareket etmenin olumlu sonuçlarını, kooperatifçiliği göstermektedir.²²

1927-28 yıllarının raporundan sonra, 6 Haziran 1929 tarihinden toplanan genel heyet, idare meclisinin son durumu hakkındaki raporda bazı önemli noktalara değinmiştir. Profosör Hegan, Reşadiye'ye gelip incirlerle ilgili incelemelerde bulunmuştur. Bir tek kooperatif artık bu durumları karşılayamayacağından "Mahalli Teşekküller" ayırmak için girişimler sürdürülmektedir. Raporda, Aydın İncir Müstahsilleri Kooperatifi, önderlik etmeye devam etmektedir. Ayrıca, bazı yerlerde özellikle Koçarlı'da ve Manisa'da pamukçular ve üzümçüler örgütlenmekteydi.²³

Kooperatif ortaklığının elde etmiş olduğu fiyat fazlası 209.428 liradır. Yönetim kurulunun hisselerine on altı bin beş yüz seksen dört lira düşmekte ve üyeler daha önceki karara bakarak on üç bin beş yüz seksen dört lirayı kooperatifin oluşturulmasında harcanmak üzere vermişlerdir. Ödenmiş sermayeye % 6 faiz verilmekte ve hesap yılı sonunda ihtiyat sermayenin tutarı yüz otuz sekiz bin dokuz yüz otuz iki liraya ulaşmaktadır. 1927-28 ve 1928-29 yıllarında kooperatif iyi bir dönem geçirmiştir. Faaliyetlerinde yavaşlama olmamış ve sürekli hızlanmıştır.²⁴ Ortaya çıkan sorunlar sonucunda, 1929 yılında rekolte 170 bin çuvalda kalmıştı, bilançosunda da 55 bin lira kadar kâr görünmektedir. Kooperatif, elde bulunan ortakları yetiştirmeye, düzenli hale sokmaya çalışmaktadır. Aydın İncir Müstahsilleri Kooperatifi'nin pek çok ülkelere incir gönderdiğini görmekteyiz. Bu incirler iyi çıkmış olmalı, hiç geri gönderilmemiştir. Ayrıca, Ödemiş'te bulunan kooperatifle de zaman zaman sorunlar çıkmış olsa da, faaliyetlerini sürdürmüştür.²⁵ 11 Haziran 1931 yılında alınan karar gereğince yerel koopera-

22 C. Nasuhi Savran, *Kooperatif Yitirenler ve Bitirenler Davası*, İstanbul, 1929, s. 250-251.

23 Savran, a.g.e, s. 251-252, *Adı Geçen Tez*, s. 59.

24 Arıkan, a.g.m., s. 81-82.

25 Ayrıntılı bilgi için bakınız, *Adı Geçen Tez*, ss. 61-65.

tiplere ayrılmıştı. Daha sonraları 25 Mayıs 1933 tarihine gelindiğinde Karapınar'da "Aydın Zirai Satış Kooperatifleri İttihadı" kurulmuştur. Beş kooperatife daha sonra, Ödemiş Kooperatifi, Alaşehir, Salihli kooperatifleri de katıldı. İttihadın oluşturulmasıyla birlikte, önemli bir adım atılmış oluyordu. Birden fazla ürünü temsil etmesi açısından önemliydi.²⁶ Kooperatifçilik açısından bu birleşmenin gerçekleşmesi büyük değer taşımaktadır. Aydın İncir Müstahsilleri Kooperatifinin canlanması ve daha sonra da İttihada dönüşmesi sadece Ege Bölgesi için değil bütün Türkiye için çok önemlidir.